

podrobně místo přízvuku všech kategorií slovních u Donalitia a stanoviti shody, po př. neshody s přízvukovými poměry ve spisovné litevštině dnešní“; p. 1).

Donelaičio kalbą Janáčekas analizuoja remdamasis Nesselmanno parengtu jo raštų leidimu (1869). Apie to meto bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimo tendencijas čekų mokslininkas sprendė remdamasis Niedermanno–Senno–Brenderio žodynu.⁴ Kadangi šis 1928 m. dar nebuvo išleistas visas (1926 m. buvo išspausdinti tik 3 pirmieji sąsiuviniai), Janáčekas sėmėsi medžiagos ir iš Fridricho Kuršaičio žodynų (1870, 1874; 1883).

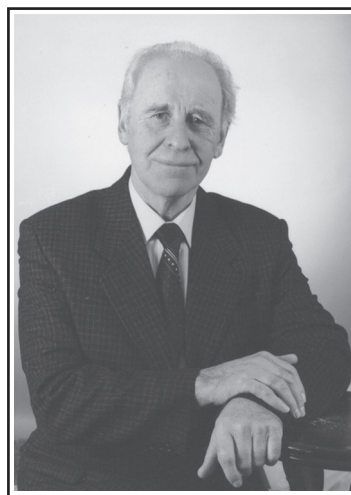
Disertaciją sudaro trys dalys: „Įvadas“ (Úvod, p. 1–9), „Aprašomoji dalis“ (Část popisná, p. 10–74) ir „Analizė“ (Rozbor, p. 75–110). „Įvade“ nusakoma analizuojamos medžiagos apimtis (visi turimi Donelaičio tekstai), pristatoma analizės metodika, aptariama pasirinktosios temos tyrinėjimų padėtis. „Aprašomojoje dalyje“ pateikiama analizuojama medžiaga: Donelaičio kalbos pavyzdžiai grupuojami kalbos dalimis, labai kruopščiai surašomi visi nustatyti kirčiavimo dėsniumai bei probleminiai atvejai. „Analizėje“ sprendžiami sudėtingesni kirčiavimo atvejai (kai turima medžiaga neleidžia daryti aiškių išvadų) bei formuluojamos bendros Donelaičio kalbos kirčiavimo tendencijos. Karelo Janáčeko darbui būdingas itin išsamus tyrinėjamų kalbos faktų aptarimas – turima medžiaga panaudojama iki pat galo, nė vienas atvejis nepaliekamas be dėmesio. Šis kruopštumas

itin svarbus tyrinėjant ne tik Donelaičio kalbą, bet ir apskritai kūrybą.

Disertacija *Přízvukování u Donalitia* niekuomet nebuvo išspausdinta. Pats Karelas Janáčekas vėliau susitelkė ties klasikinės filologijos studijomis, o baltistinius dalykus paliko kiek nuošalyje. Turbūt dėl šių dviejų priežasčių jo disertacija iki šiol nebuvo patekusi į baltistų akiratį. Juo labiau privalu šį įdomų darbą kuo greičiau pristatyti Lietuvos akademinei bendruomenei. Šiuo metu Brno Masaryko universiteto Kalbotyros ir baltistikos institute svarstoma galimybė parengti Karelo Janáčeko disertaciją spaudai.

Vaidas ŠEFERIS
[seferis@phil.muni.cz]

KAZYS MORKŪNAS

(1929 03 04–2008 03 29)

2008 metų kovo 29 dieną Amžinybėn išėjo vienas žymiausių dabarties lietuvių dialektologų Kazys Morkūnas. Tarmės buvo Jo

⁴ M. Niedermann, A. Senn, F. Brenner, *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache. Litauisch-Deutsch*, sąs. 1–3, Heidelberg, 1926.

gyvenimo meilė, joms skirtas svarbiausias Jo vadovautas darbas – *Lietuvių kalbos atlasas* (1–3, Vilnius: Mokslas, 1977–1991).

Kazys Morkūnas gimė 1929 m. kovo 4 dieną Ukmergės r. Piliakalnio kaime. Per Kazinės gimęs ir Kazio vardą gavo. Daug ką jis atsinešė iš vaikystės. Tuomet didžiausias autoritetas jam buvo atkaklus, savarankiškas, tvirtų įsitikinimų žmogus – senelis iš motinos pusės Stasys Švedas. Iš jo, matyt, ir buvo paveldėtas tas morkūniškasis atkaklumas, mokėjimas siekti užsibrėžto tikslo. Tikras aukštaitis romantikas, liūdnokų akių, jautrios sielos, Kazys Morkūnas buvo ir nepaprastai atkaklus, užsispyręs, gebėjo lyg nejučia priversti paklusti aplinkinius. Dabar sakytume, kad jis buvo vadovas iš prigimties, nors būtent „vadoviškumo“ bruožų ir nebuvo matyti. Nepaprasta darna su aplinkiniais ir aplinka (ko vertas vien Jo mokėjimas pasirinkti kaklaryšius!), tylus ir ramus kalbėjimo būdas visuomet darė malonaus, mandagaus ir netgi nuolankaus žmogaus įspūdį. Dėl sugebėjimo nekonfliktuoti buvo labai vertinamas Lietuvių kalbos institute, savo vienintelėje darbovietėje (joje, tada dar Lietuvių kalbos ir literatūros institute, pradėjo dirbti 1954 m.), kur 1966 m. tapęs Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus vadovu taip juo ir liko iki pat pensijos, į kurią išėjo 2001 metais. Kazys Morkūnas taip gerai išmanė Instituto reikalus, kad nuo 1990 m., per dešimtmetį pasikeitus net keturiems direktoriams, išliko nepakeičiamu direktoriaus pavaduotoju (likdamas ir Skyriaus vadovu). Nepastebimai, bet labai tvirtai kreipė įvykius, darbus ir žmones numatyta vaga.

Geras savo dalyko išmanymas ir tikslin-gumas įgytas nenuilstamu darbu. Įgimtu

sugebėjimu gerai mokytis, dirbti. Dar karo metais puikiai baigęs penktąjį ir šeštąjį Gelvonų pradinės mokyklos skyrius, jis iš karto buvo priimtas į trečiąją Ukmergės 1-osios berniukų gimnazijos klasę, – tos pačios gimnazijos, kurioje jau mokėsi šiek tiek vyresnis Zigmąs Zinkevičius, vėliau Vilniaus universitete tapęs jo diplominio darbo *Gelvonų tarmė* (1954 m.) vadovu. Kartu su bendrakursiais Jonu Kazlausku, Justinu Marcinkevičiumi, Algimantu Baltakiu, Alfonsu Maldoniu klausėsi Vinco Mykoliaičio-Putino, Meilės Lukšienės, Eugenijaus Meškausko, Jurgio Lebedžio, Jono Kabelkos ir kitų iškilių mokslininkų paskaitų, brendo meilės Tėvynei ir lietuvių kalbai aplinkoje.

Pagrindinė Kazio Morkūno mokslo darbų tema – lietuvių dialektologija. Iš diplominio darbo išaugusi kandidatinė disertacija *Rytų aukštaičių pietinė tarmė* (vadovas Juozas Balčikonis) apginta 1962 m. ir paskelbta straipsniais *Lietuvių kalbotyros klausimų* bei *MA darbų* tomuose¹, gailla, taip ir liko neišleista ištiesai – tiesiog tuo metu buvo įprasta net ir didesnius Instituto mokslininkų darbus skelbti periodiniuose leidiniuose.

Svarbiausias dialektologinis Kazio Morkūno darbas yra jo vadovautas *Lietuvių kalbos atlasas*. Nors pirmasis tomas, skirtas leksikai (su bendraautorais Elena Grinaveckiene, Aldona Jonaityte, Janina Lipskiene, Marija Razmukaite, Birute Vanagiene ir Aloyzu

¹ Kazys Morkūnas, Įvardžiuotinių būdvardžių liekanos rytų aukštaičių pietinėje tarmėje, *Lietuvos TSR MA darbai*, A serija, 2 (7), 1959, 191–203; Idem, Rytų aukštaičių pietinės tarmės fonetika, *LKK* 3, 1960, 5–59; Idem, Rytų aukštaičių pietinės tarmės morfologija, *LKK* 11, 1969, 107–146.

Vidugiriu), išėjo tik 1977 m., parengiamieji darbai buvo pradėti anksčiau. Kalbų mokslo pasaulyje lingvistinės geografijos metodas klestėjo, buvo parengti arba rengiami įvairių kalbų dialektologiniai atlasai, todėl Lietuvoje neišvengiamai turėjo rasti Kazimiero Būgos jau pradėtų, bet nespėtų įgyvendinti sistemingo tarmiųjų faktų rinkimo ir jų geografijos tyrimo darbų. Tuometiniame Lietuvių kalbos ir literatūros institute 1950 m. buvo sudaryta *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, 1954 m. parengta *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*. Šių darbų *spiritus movens* buvo Juozas Senkus. Prasidėjo duomenų kaupimas Jules'io Gilliérono dvasia: buvo apklausiami vienas ar keli tipiški vyresnio amžiaus pateikėjai iš kiekvieno iš numatytųjų 703 (vėliau 704) punktų, ieškoma „idealojo tarmės pateikėjo“, „nukrypimai nuo tarmės normos“ ignoruojami. *Lietuvių kalbos tarmių atlaso* rengimui ėmėsi vadovauti Kazys Morkūnas. Darbas buvo sunkus visapusiškai: reikėjo suderinti autorių, redaktorių ir konsultantų lingvistines pažiūras, kalbos duomenų rinkimo, kaupimo ir darbo metodus, rašymo stilių, žemėlapių rengimo principus ir daugybę kitų dalykų. Kai 1966 m. išėjo fundamentalus Zigmo Zinkevičiaus teorinis veikalas *Lietuvių dialektologija: lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*, kuriame buvo paskelbta daugybė naujų faktinių ir teorinių lietuvių dialektologijos dalykų, *Atlaso* rengimo darbas ir palengvėjo, ir pasunkėjo, nes ne su viskuo tuometiniai *Atlaso* autoriai norėjo sutikti, ir be šios knygos buvę audringi dialektologų posėdžiai tapo dar įtemptesni, mokslinė mintis ir mokslininkų ambicijos veržėsi per kraštus. Didžiulis Morkūno

nuopelnas yra tai, kad jis sugebėjo ne tik suvaldyti mokslinį kolektyvą, bet ir per begalinius ginčus apčiuopti racionalų grūdą, iš diametraliai priešingų nuomonių išvesti atstojamąją arba palenkti į savo pusę. Visų trijų *Atlaso* tomų komentarų tekstai tvarkingai susidėliojo pagal numatytąją schemą, atrodo lyg būtų rašyti tos pačios rankos. Rengiant *Atlasą*, buvo kilę daug ginčų ir dėl bendrinės kalbos santykių su tarmėmis, jų atspindėjimo žemėlapiuose: galų gale į pirmą vietą iškelta bendrinė (ten – literatūrinė) kalba². Dabar sunkiai beįsivaizduojamas tuometinis kartografavimas: ant didžiulio popieriaus maketo klijuojami maži popieriniai skrituliukai, žymintys tuos punktus, kuriuose pastebėtas kartografuojamasis reiškinys. Verta paminėti, kad dėl tuometinės poligrafijos lygio *Atlaso* žemėlapiuose 703 tarmių punktai būdavo išdėstyti eilėmis iš kairės į dešinę tokia tvarka, kaip raidės eilutėje, o eilutės – knygos puslapyje, taigi punkto numeriai neturėjo nieko bendra su tarmėmis, jų ribomis. Įtemptai triūsiant vienas po kito buvo išleisti dar du *Atlaso* tomai – 1982 m. skirtas fonetikai, 1991 m. – morfologijai. Ketvirtasis, skirtas sintaksei, užstrigo dėl objektyvių priešasčių – trūko duomenų. Vos ne iki paskutinės savo gyvenimo dienos Morkūnas rengė ir šį tomą. Jis keletą dešimtmečių vadovavo dialektologinių duomenų rinkimo darbui, pats aktyviai važinėdavo į ekspedicijas. Todėl tikrai pelnytą buvo 1994 m. už visą šį darbą jam su bendraautoriais įteikta Lietuvos Respublikos mokslo premija. Beje, Morkūnas mokėjo apie dialektologiją rašyti ir glaustai – tai

² *Lietuvių kalbos atlasas 1: Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977, 15.

įrodo straipsniai *Lietuvių kalbos enciklopedijoje* (¹1999; ²2008); aiškiai – tai liudija jo mokslo populiarinimo straipsniai; patraukliai – tuo įsitikinama perskaičius jo knygėlę *Pažintis su lietuvių kalbos tarmėmis* (1980).

Su *Atlaso* rengimu glaudžiai susiję dar du Morkūno vadovauti darbai: *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija* (1970), kurį rengė beveik tas pats, kaip ir *Atlasą*, kolektyvas, o redagavo Kazys Morkūnas ir Elena Grinaveckienė, ir *Europos kalbų atlaso lietuvių kalbos duomenų kaupimo darbai* (76 punktai, kuriuose reikėjo pildyti skirtingus nei lietuviškojo atlaso klausimynus).

Išleidus tris *Atlaso* tomus, buvo imta galvoti apie darbų tęstinumą: planuota parengti lietuvių kalbos tarmių kitimo ir keitimosi aprašus. Devintajame dešimtmetyje susibūrė Kazio Morkūno vadovaujama grupė kalbininkų, kurių lingvistinės pažiūros, kaip ir *Atlaso* rengimo atveju, nesutapo: grupėje buvo Valerijus Čekmonas, Elena Grinaveckienė, Bonifacas Stundžia, Aloyzas Vidugiris, Danguolė Mikulėnienė, Laima Grumadienė ir kt. Morkūnas sugebėjo juos suvienyti ir pasiekti rezultato – buvo išleisti keturi Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programos klausimynai: kirčiavimo (D. Mikulėnienė ir B. Stundžia, 1996), morfologijos (D. Mikulėnienė ir K. Morkūnas, 1995), leksikos (A. Vidugiris, 1995), sociolingvistikos (V. Čekmonas, L. Grumadienė, 1997). Pagal šiuos klausimynus imta rinkti tarmių medžiagą. Parengta straipsnių, bet apibendrinamojo darbo nėra. Galbūt ir todėl, kad Kazys Morkūnas, vadovas, buvo ir iš esmės liko ištikimas lingvistinės geografijos, arba, kaip jis pats mėgdavo vadinti, arealinės lingvistikos, metodui, o naujieji darbai

turėjo būti kitokie³. Morkūnas vis dėlto sugebėjo išstrukti iš lingvistinės geografijos metodo rėmų: *Dieveniškių šnektos tekstai*⁴, *Dieveniškių šnektos žodynas*⁵ parengti natūraliosios fonologijos metodu. O gal jis nebepasipriešino kitų autorių nuostatoms...

³ Ir yra kitokie. Pakanka sulygtinti keletą tų pačių tarmių įrašų tekstus, kurie buvo transkribuojami laikantis skirtingų metodikų. Jie yra pateikti abiejose lietuvių kalbos tarmių chrestomatijose – tiek 1970 m. Kazio Morkūno ir Elenos Grinaveckienės redaguotoje chrestomatijoje *Lietuvių kalbos tarmės*, tiek ir 2004 m. išleistoje naujojoje *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje* (sud. Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa), pvz.: pirmojoje chrestomatijoje p. 302 ir antrojoje p. 149 tekstas iš Rukiškio, pirmojoje p. 166 ir antrojoje p. 48 – iš Katyčių, pirmojoje p. 189 ir antrojoje p. 50 – iš Baltkojų ir kt. Palyginus tekstus aiškiai matyti, kuo skiriasi lingvistinės geografijos ir natūraliosios fonologijos metodai: laikantis pirmojo, tekstai „pataisomi“, „klaidų“ nelieka, o antrojo – transkribuojama taip, kaip girdima, todėl geografinės lingvistikos šalininkai dažnai tuos tekstus laiko klaidingais, nemokšiškais (plg.: Vytautas Vitkauskas (rec.), Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija, *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 2005, 170–173).

⁴Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, *Dieveniškių šnektos tekstai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

⁵Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.

Savo nuomonę Morkūnas mokėdavo išdėstyti aiškiai, įtaigiai ir tyliai – paprastai tai jis darydavo raštu. Redaguodavo net keturių spalvų rašikliais. O redaguoti jam yra tekę daug – jis yra buvęs 29 *Lietuvių kalbotyros klausimų* tomų redakcinės kolegijos narys, 13 iš jų – atsakomasis redaktorius. Tikrąja to žodžio prasme – mokslinis redaktorius, nes straipsnius paredaguodavo kaip reikiant, skaitydavo ne vieną ir ne du kartus.

Kazys Morkūnas buvo ne nominalus dvigubo pavadinimo – Kalbos istorijos ir dialektologijos – skyriaus vadovas, o abiejų šių mokslo krypčių atstovas. Nors dialektologija buvo jo tikroji meilė, kalbos istorijai irgi skirta daug. Pats parengęs Konstantino Širvydo *Punktų sakymų* veiksmažodžių indeksą⁶, išnagrinęs šio veikalo mišriuosius dvigarsius ir nosinius balsius⁷, Morkūnas devintajame dešimtmetyje aktyviai palaikė elektroninės senųjų raštų duomenų bazės kūrimo idėją⁸. Labai nuoširdžiai ir atkakliai globojo, rėmė, palaikė ir organizavo nuo 1965 m. iki šiol tebevykstančius bendros Lietuvių kalbos instituto ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos serijos, skirtos lietuvių kalbotyros bibliografijai, rengimo ir leidimo darbus⁹.

⁶ *Lietuvių kalbotyros klausimai* 20, 1980, 109–222.

⁷ Kazys Morkūnas, Mišrieji dvigarsiai *am, an, em, en* ir balsiai *q, ę* K. Širvydo raštuose, *LKK* 9, 1967, 139–146.

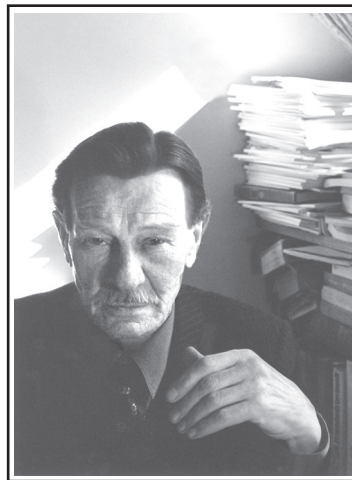
⁸ Šią bazę, kurios rengimo darbams iš pradžių vadovavo Saulius Ambrazas, o dabar – Ona Aleknavičienė, galima rasti adresu www.lki.lt/seniejirastai.

⁹ Visus Morkūno darbus iki 2000 m. galima rasti jo bibliografijoje, žr.: Irena Andriukaitienė (sud.), *Kazys Morkūnas. Bibliografija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 1999.

Kazys Morkūnas visų pirma buvo Vadas. Vadovavo darbams, įprasminantiems lietuvių kalbą ir Lietuvą. Tėvynė jo darbą 2002 m. įvertino Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordino Karininko kryžiumi. Lietuvių kalbos dialektologijos baruose Morkūnas išvarė plačią ir gilią vagą. Antrosios dvidešimtojo amžiaus pusės mūsų dialektologijos neįmanoma tirti ir studijuoti neprisimenant ir neminant Kazio Morkūno.

Laima KALĖDIENĖ
[kaledienei@gmail.com]

BRONYS SAVUKYNAS

(1930 01 05–2008 04 20)

2008 m. balandį po sunkios ligos mirė plataus akiračio filologas ir kultūros žmogus Bronys Savukynas, puikus baltų onomastikos specialistas – hidronimų ir antroponimų tyrėjas. B. Savukynas buvo ne tik onomastas, bet ir vertėjas, redaktorius, intelektualiosios žurnalistikos atstovas, nuo 7-ojo dešimtmečio